

ՀԱՅԵՐԵՆ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՀՆԱՏԻՊ ԳՐԵՐ

Դարերի խորքից եկող հայ ժողովուրդը, հաճախ ենթակա օտար տիրակալների ծանր լուծին, ազգապահպանման ու գոյատևման իր միջնաբերդն է դարձրել Հայ Եկեղեցին, գիրքը, գրականությունը և իր ինքնուրույն մշակույթը:

Մեսրոպյան տառերը եկել են հիմնել անկողնային և տեական գրքի իշխանությունը՝ երերուն քաղաքական իշխանության փոխարեն: Մեր ձեռագիր մատյանները իրենց մեջ ամփոփել են ազգային ճոխ դանձեր՝ փոխանցելու համար դրանք սերունդներին՝ հավերժությունը:

Հայրենիքում տիրող քաղաքական անպահով դրության պատճառով, անցյալում Սփյուռքում զարգացել են հայ գաղութներ, ստեղծելով իրենց ազգային մշակույթի կենտրոնները և միշտ վառ ու կենսունակ պահել դրանք: Տպագրության գյուտից հայ ժողովուրդը սկսել է օգտվել շատ կանուխ՝ 1512 թվականից, բայց առաջին հայ տպարանները հիմնվել են ու գործել Սփյուռքում: Ու միայն 1772 թվականին է, որ հայ ժողովուրդը կարողացել է իր Հայրենիքում, էջմիածնում, սեփական տպարան ունենալ:

Հայ տպագրական կենտրոնների ցրված լինելու պատճառով, հայ հնատիպ գրքերը, հայ ժողովրդի նման, թափառել են երկրից երկիր և հանդիպել զանազան փորձությունների:

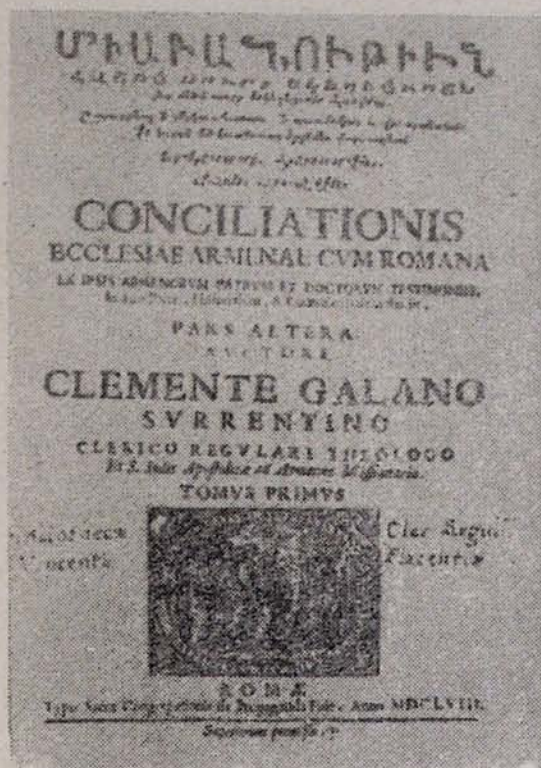
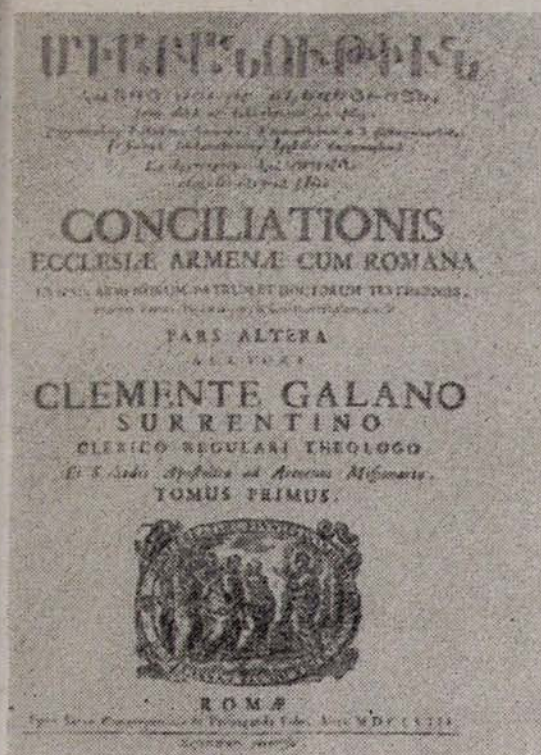
Այդ գրքերի մի մասը հասել է բանասերների ձեռքը, ուսումնասիրվել և ապա ապահով հանգրվան գտել հանրային գրապահոցներում: Հնատիպ այդ գրքերի մյուս մասը այրվել ու ոչնչացել է դեռ Հայրենիք չհասած՝ հանդիպելով զանազան փորձությունների և կամ ոչնչացվել հայրենի հողում, թշնամու ձեռքով:

Բայց կա հայ հնատիպ գրքի մի ուրիշ մաս, որը չի ոչնչացել, սակայն և ապահով հանգրվանի դեռ չի հասել: Նա դեռ թափառում է տնից տուն և որոնում է իր իսկական տեղը, որպեսզի հայտնի դառնա բոլորին և ծառայի իր ժողովրդին:

Այս կապակցությամբ կարևոր աշխատանք են կատարել հայ անվանի մատենագետներ և բանասերներ Հ. Գ. Զարբհանյանը, Հ. Ա. Ղազիկյանը, Թեոդիկը, Լեոն, Գ. Լևոնյանը և շատ ուրիշներ:

Սակայն վերջին տասնամյակներում հայտնաբերվել են բազմաթիվ հնատիպ գրքեր, որոնք ուսումնասիրության կարիք են զգում և որոնք մեզ հուշում են նոր, ավելի կատարյալ մատենագիտական աշխատություններ ստեղծելու անհրաժեշտության մասին:

Այս ուղղությամբ մեծ աշխատանք է կատարում Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի հայ տպագիր գրքի մատենագիտություն բաժինը, որը տարիների ընթացքում հայտնաբերել է բազմաթիվ հնատիպ

Կղեմեն Գալանոսի «Միաբանութիւն Հայոց Սուրբ Եկեղեցւոյն ընդ մեծի Սուրբ Եկեղեցւոյն Հռովմայ» գրքի երկու հրատարակութիւնների երկրորդ տիտղոսաթերթերը:

գրքեր և դրանց հիման վրա հրատարակութիւն է պատրաստում հայ տպագիր գրքի բաղմահատոր մատենագիտութիւնը: Բաժնի աշխատակիցները ցարդ տարբեր առիթներիով իրենց հոգովածներում խոսել են նորահայտ հնատիպ որոշ գրքերի մասին:

Այստեղ, ընթերցող հասարակութեան ուշադրութեանն ենք ներկայացնում նոր հայտնաբերված հնատիպ մի քանի գրքեր, որոնք կային ղաֆաղան անհատների կամ պետական հիմնարկությունների գրադարաններում¹, և որոնք ժամանակին չեն մտել մատենագիտական աշխատությունների ցուցակներին մեջ²:

1. «ՇԱՐԱԿՆՈՅ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ»: Ամստերդամ, 1712, 720 էջ: Տիտղոսաթերթը ղարդա-

փակ, պատկերներով և զարդերով: Հանրային գրադարան, № 3651³, Մատենադարան, № № 1265, 1777, 1731⁴:

Տիտղոսաթերթը՝ Շարա/կնոց երաժշտական / երգեցմունք / Հոգեւորականք: / Առ-

նագիտություն»-ը, ինչպես նաև մատենագիտական մի շարք աշխատություններ՝ 2. Գ. Զարբհանալյանի «Պատմություն հայկական տպագրության», Թեոդիկի «Տիպ ու տառ»-ը, Լեոյի «Հայկական տպագրություն»-ը, Գ. Լեոնյանի «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը», ինչպես նաև «Բյուրակն», «Հանդես ամսօրյա» և «Արվելյան մամուլ» ամսագրերում հրապարակված մատենագիտական հոդվածները:

3 Այս նշանակում է, որ գիրքը պահվում է Երևանի Մյասնիկյանի անվան ռուսադրվիական գրադարանի մի օրինակ և հաղվադյուտ գրքերի գրապահոցում, նշված համարի տակ:

4 Այս նշանակում է, որ գիրքը պահվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի (Մատենադարանի) գրադարանի գրապահոցում, նշված համարի տակ:

5 Ղազիկյանը տիտղոսաթերթը ճակատ է անվանում: Մենք այն նկարագրում ենք նույնությամբ, պահպանելով նույնիսկ տառասխալները և տողատումները, որոնք

1 Այս գրքերից մի քանիսի հայտնաբերման գործում մեղ օգնել են Ա. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի հայ տպագիր գրքի մատենագիտության բաժնի աշխատողներ Անահիտ Սավալյանը և Մարգարիտ Միրզոյանը:

2 Մենք նկատի ունենք մատենագետներ 2. Գ. Զարբհանալյանի «Հայերեն հրատարակություններու» (1893 և 1895) ցուցակներ»-ը և «Հայկական մատենագիտություն»-ը, 2. Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատեն»-նշում ենք թեք դժիկներով:

գրադարանում 752 համարի տակ և գրականության ու արվեստի թանգարանում (Թ. Աղաաթյանի ֆոնդում) 8127 համարի տակ⁶։ Իսկ 438 էջ ունեցող հրատարակությունը, որը հայտնի չի եղել մեր մատենագետներին, հայտնաբերված միակ օրինակն է և պահվում է Հանրային գրադարանում 470 համարի տակ։

3. «ՏԵՏՐԱԿ ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԻ ՌՕՂԱՐԻՆ, ԱՅՍԻՆՔՆ ՎԱՐԴԱՐԱՆԻՆ»։ Վենետիկ, տպ. Մխիթարյան, 1794, 72 էջ։ Տիտղոսաթերթը զարգացրել է Զարգերով և պատկերով՝ 18-րդ էջում։ Հանրային գրադարան, № 1945, Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Աղաաթյանի ֆոնդ, № 8501)։

Տիտղոսաթերթը՝ Տեառակ ամենասուրբ ոգարին. Այս/իմքն վարդաբանին։ / Որ աւացեալ լինի ի պատիւ Ա/մենաբարեմայ Աստուածածնին։ / Տպեալ յամի Տեառն 1794 / Օգոստոսի 30։ / Ի Վենետիկ. / Ի վանս Սրբոյն Ղազարու / հրամանաւ մեծաւորաց։

Գիրքը հիշատակարան չունի։

Կաթոլիկ եկեղեցու իշխանության սահմաններում գործող տպարանները իրավունք չունեին գրքեր տպագրելու առանց հոգևոր իշխանության թույլտվության, այդ պատճառով էլ նման գրքերի վրա մենք հանդիպում ենք «հրամանաւ մեծաւորաց» դարձվածքին։

4. «ԳՈՐԾԲ ԱՌԱՔԵԼՈՅ»։ Վենետիկ, տպ. Մխիթարյան, Հանուն Անտոնի Բարդուղի, 1789, 387+1 չհամարակալված էջ։ Տիտղոսաթերթը զարգացրել է պատկերներով և զարդերով։ Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Աղաաթյանի ֆոնդ, № 8036)։

Տիտղոսաթերթը՝ Դործբ / Առաքելոց։ / Թարթ Գողոթի / Առաքելոց։ / Թարթ Կարալիկեայց։ / Յալառուրին Յովնանու։ / Տպագրեալ յամի Տեառն. 1789։ / Ի՛ մայիսի 10։ / Եւ ի՛ քուականութեանս Հայոց ՌՄԼԸ։ / Ի հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու / Հայոց կաթողիկոսի։ / Ի՛ Վենետիկ։ / Ի վանս Սրբոյն Ղազարու։ / յանուն Անտոնի Պօքօլի։ / Հրամանաւ մեծաւորաց։ /

Հիշատակարան չունի։

Սկսած 1789 թվականից Ս. Ղազարում Մխիթարյանները տպարան են հիմնում և իրենց գրքերը տպագրում են այնտեղ։ Սակայն ինչ-որ պարտականություններից կամ հարգանքից ելնելով դեպի իրենց նախկին տպագրիչ Անտոնի Բարդուղին, մի որոշ ժամանակ

գրքերի վրա պահպանում են «Յանուն Անտոնի Պօքօլի» դարձվածքը։

5. «ԱՅԲԲՆԱՐԱՆ»⁷ (Բնագիրը հայերեն և գերմաներեն)։ Տրիեստ, տպ. Մխիթարյան, 1788, 48 էջ։ Զարգերով։ Պատմության արխիվի գրադարան, № 297։

Տիտղոսաթերթը՝ ABC / Armenisch und Deutsch, / oder / Namenbüchlein / zum Gebrauche der armenischen / Jugend in / Siebenbürgen. worinnen auch die deutsche Auslegung der armenischen Buchstaben mit ihrer / achten Aussprache enthalten sind: für die Liebhaber dieser schönen / schrift. / Mit keisere.Königl Anergädigster Freyheit Triest, / gedruckt dye die P. P. Armenier, Mechiaristen. / 1788. /

Գիրքը հիշատակարան չունի։

Զարգանալանը (էջ 27) և Ղազիկյանը (հտ. Ա, էջ 134) իրենց մատենագիտությունների մեջ հիշատակում են Տրիեստում 1788 թվականին տպագրված «Հայնակ և Նեմեցնակ» այբբենարանի մասին, որը չի համապատասխանում մեր ձեռքի տակ եղած օրինակի հետ։ Ղազիկյանի նկարագրած այբբենարանը ունի 56 էջ, իսկ մերը 48 էջ է։ Այնուհետև Ղազիկյանը նշում է, որ իր տեսած օրինակի 22-րդ էջում կան «մանրագիր քանի սը խոսքեր Քրիստոնեականեն», իսկ մեր օրինակի մեջ Քրիստոնեականն սկսվում է 24-րդ էջից։

Այբբենարանից հետո սկսվում է Քրիստոնեականը, որը առանձին տիտղոսաթերթ և առանձին իշահամարներ ունի, ուստի մենք այն համարել ենք առանձին գիրք և նկարագրել ենք առանձին (տե՛ս հաջորդ. № 6 գիրքը)։

6. «ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ»։ (Բնագիրը հայերեն և գերմաներեն լեզուներով)։ Տրիեստ, տպ. Մխիթարյան, 1788, 48 էջ⁸։ Պատմության արխիվի գրադարան, № 297։

Տիտղոսաթերթը՝ Կարնաոս / Քրիստոնեական / Վարդապետութիւն. / Հարցմունքներով և պատասխաններով / վասն պիգտի տղոց։ / Der / kleine katechismus / mit Fragen und Antworten / für die / kleinen Kinder / Mit kaiserl. Königl allerniedig-

⁶ Հայաստանում կամ Հայաստանի սահմաններից դուրս ապրող հայ մտավորականները հաճախ իրենց գրադարանները նվիրում են Հանրային գրադարանի՝ կամ որևէ թանգարանի, որտեղ գրքերը պահվում են իրենց անունը կրող առանձին ֆոնդերում։

⁷ Այս խորագիրը բերում ենք գրքի երրորդ էջի գերմաներեն տիտղոսաթերթի թարգմանությունից, որովհետև մեր ձեռքի տակ եղած միակ օրինակի առաջին էջը ընկած է, որի վրա հավանաբար գրված է եղել հայերեն լեզվով տիտղոսաթերթը։

⁸ Էջերի թիվը ստույգ չէ, որովհետև գրքի վերջից թերթեր են թափված։

ster Freyheit. / Triest, / gedruckt bey die P. P. Armenier, Mechitaristen. / 1788. /

Գիրքը վերջից թերի է:

7. ՏՕՆԱՅՈՅՑ: Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր դպրի (1699—1705). 288 զարդափակ էջ: Տիտղոսաթերթը զարդափակ, պատկերներով և զարդերով: Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի կենտրոնական գրադարան:

Տիտղոսաթերթը՝ Տօնացոյց. Տէրու/նական Տօ/նից: Նայել ամենայն սրբոց ըստ / պատշաճի ատուր: / Զոր եղեալ է և սան/մանալ սրբոյն Խաճա/կայ հայրապետի ըստ / արարողութեանց / Հայկազենայց: / Ի Հայրապետութեան / Տեառն Նահապետի Սըրբազան Կաթողիկոսի / Սըրբոյն էջմիածնի: / Ի տպարանի տրուալ / Աստվածատուրի: /

Հատված հիշատակարանից. «... Որ մըշտահեղ շնորհին իւրով և ետ զկարողութիւն ամենանուատի պաշտօնէիս, հասանել ի յաւարտ սրբոյ մատենիս, որ կոչի տօնացոյց այսինքն ցուցանող տօնի բնաւից սրբոց և ժամանակագրութեանց նոցին նաև համայնից տնօրէնութեանց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Ի օրինակէ լուսաւոր հոգի Ոսկան վարդապետին մեսեղիքն ևս երգիքն ի միջոյ սորին զի խնդրողն դիւրաւ գտցեն: Արդ որ հանդիպիք սրբոյ մատենիս յիշեսցիք զաշխատաւորս սոցին զԹաթէրն և Յարութիւնն:

Գրքի տպագրութեան տարեթիւը չի հիշատակվում ո՛չ տիտղոսաթերթում և ո՛չ էլ հիշատակարանի մեջ: Տիտղոսաթերթում նշված է, որ գիրքը տպագրվել է Նահապետ կաթողիկոսի հայրապետութեան ընթացքում: Նահապետ եղեսպցին պաշտօնավարել է 1691—1705 թվականներին: Աստվածատուրի տպարանը իր աշխատանքները սկսել է 1699 թվականին: Ելնելով այս տվյալներից, գիրքը պետք է հրատարակված լինի 1699—1705 թվականների միջև ընկած ժամանակամիջոցում:

8. «ՀԱՆՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԷՍ, ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ»: Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր դպրի, 1731: 376 զարդափակ էջ: Տիտղոսաթերթը խորանի մեջ, 10-րդ էջում պատկեր, զարդերով: Մատենադարան, № 329:

Տիտղոսաթերթը՝ Գիրք / Պատմութեան / Սրբոյ և մեծի Քաղաքիս Աստուծոյ Երուսղէմիս, / և սրբոց Տեօրեականաց / Տեղեաց Տեառն մերոյ / Յիսուսի Քրիստոսի: / Հաւաքեալ վասն խախնաւորեան Տէրունական / Ուխտաւոր Մանեսեաց: Որք Հաւատով / Յուսով և Սիրով դիմեն առ սուրբ Քաղաքս / Երուսղէմ ծովով և ցամաքով յաղագս հոգեւոր վաճառականութեան անգին Մարգարտին, այս է / շնորհացն զանձնոց ի սմա. և

ընդունելով / զգաւորին մեղաց ի ձեռն խոտովանութեան / և Ողորմութեան: / Նորայէշ շարադրեցաւ ի փառս Աստուծոյ և ամենայն / սրբոցն, և ի Պատիւ ազգիս Հայոց, յուսմնէ / Յովնանէն Հանալ վերածայնեալ գործակալ / ծառայէ սրբոյն Յակոբայ Սաղիմացոյ: / Ի հայրապետութեան սրբոյն էջմիածնի Տեառն Կարապետի / Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: / Յեպիսկոպոսապետութեան Աստուծայեայտ Երուսղէմի Առն Աստուծոյ / Տեառն Գրիգորի Մեծի Բարունակեալ և երիցս երանեալ Պատրիարքի Քրիստոսաւիստ սրբոյ / Արքայոյս եղբօր Տեառն Վիճակի ամենայն Հայոց: / Եւ ի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ / Մեծի մայրաքաղաքին Տեառն Յովնանէն / Երջանկագոյն և Աստուածաբան Վարդապետի, և սրբոյ / Երուսղէմիս քաղաքիս աշխատայեցելոյ: / Յամի Տեառն 1727, և ի Թուոյս մերում: 1176: / Յունվարի Ա ի սուրբ քաղաքս Երուսղէմ:

Չնայած գրքի վրա գրված է այսմի Տեառն 1727, յունվարի Ա ի սուրբ քաղաքս Երուսղէմ, բայց գիրքը տպագրվել է Կոստանդնուպոլսում 1731 թվականին: Գրքի վրայի թվականը վերաբերում է ձեռագրին, իսկ գրքի տպագրութեան տարեթիւը նշված է հիշատակարանում, որտեղ կարդում ենք. «... աւարտեցաւ տպումն պատմութեան սրբոյ քաղաքին Երուսղէմի ի տպարանի տրուալ Աստուածատուրոյ: Ի թուականիս ՌՃԶ: մարտի ԻԶ...»:

9. «ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐԲ ԵՒ ՏԱՂԱՐԱՆ»: Կ. Պոլիս, տպ. Սարգիս դպրի, 1709, էջերը զարդափակ են: Մեր ձեռքի տակ ունեցած օրինակը միջից և վերջից թերի է, ընդհատվում է 254 էջում: Տիտղոսաթերթը արձանազարդ է: Պատկերներով և զարդերով: Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Ազատյանի ֆոնդ, № 8049):

Տիտղոսաթերթը՝ Գիրք / Դպրութեան: / Եւ տաղարան վայելու / և գեղեցիկ ի զանազանից: / բանաստեղծից շարագրե/ցեալ ի խախնաւոր հայոց / բարեյարգից և հշմարտասիրաց: / Ի հայրապետութեան Տեառն Աղեկ/սանդրի սրբազան Կաթողիկոսի. / Ի թվականիս Հայոց ՌՃՄԸ / փետրվարի Ե: / տպեցեալ ի Կոստանդնուպոլսի. ձեռամբ Սարգսի: /

10. «ԺԱՄԱԳԻՐԲ»: Կ. Պոլիս, տպ. Սարգիս դպրի, 1709?: 600 զարդափակ էջ: Պատկերներով և զարդերով: Գրականության և արվեստի թանգարան, № 10 041:

Գրքի տիտղոսաթերթը ընկած է, որի հետևանքով տպագրության տվյալները (տպագրության վայրը, թիվը և տպարանը) վերցրել ենք հիշատակարանից: Մական հիշատակարանում նշված 1709 թվականը կարող

է տպագրութեան ավարտման թվականը լինել, իսկ տպագրութիւնը կարող է սկսած լինել ավելի վաղ:

Մի հատված հիշատակարանից. «... Որ եւ կարողութիւն նուաստացելոյ անձինս հասուցանել 'ի կատար ժամալարգութեան գիրքս վաշխուշ 'ի պէտս եկեղեցեաց Հայաստանեաց. 'ի թվին Հայոց ՌՃՄԸ մարտի Բ և մայրաքաղաքիս Կոստանդինու պօլսոյ առաջնորդ տէր Սահակ արհի եպիսկոպոսն: Արդ որք հանդիպիք Աստուածայնոյ երգարանիս, յիշեցէք... զնուաստ Սարգիս տպագրողն և զորդեակն իմ զՄարտիրոսն և Գէորգն և զւշխատաւորս զործարանիս Պետրոսն...»:

Մատենադետներէ մոտ Սարգիս դպրի տպագրած ժամագրքերից և ոչ մեկը չի համապատասխանում մեր օրինակի տվյալներին: Զարգանալանը իր ցուցակում նշում է 1703 թ. Սարգսի տպագրած մի ժամագրքի մասին, որը մեր կարծիքով 1704 թվականի ժամագիրքն է և սխալմամբ դրվել է 1703 թվականի տակ: Այդ է վկայում այն փաստը, որ իր մատենագիտութեան մեջ նշված 1704 թվականի ժամագիրքը չի արտացոլված գրքի սկզբին կցած ցուցակում, իսկ ցուցակի 1703 թվականի ժամագիրքն էլ չի արտացոլված իր մատենագիտութեան մեջ: Ուրեմն դրանք միևնույն գիրքն են:

Այնուհետև նույն թյուրիմացութիւնը կըրկընել է Գ. Լևոնյանը (էջ 139):

Ֆրանսիացի բանասեր Թեոդոր Մակլերը իր «Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'université d'Amsterdam» հոդվածում⁹ խոսում է 1709 թվականին Սարգիս դպրի տպագրած մի ժամագրքի մասին: Սակայն մեր գրքի տիտղոսաթերթի և Մակլերի նշած գրքի հիշատակարանի բացակայութիւնը մեզ հնարավորութիւն չի տալիս որոշակի եզրակացութեան գալու: Միակ փաստը, որ դրանք տարբեր գրքեր են, այն է, որ մեր գիրքը ունի 600 էջ, իսկ Մակլերի նշած գիրքը՝ 608 էջ:

11. «SOՆԱՅՈՅՑ»: Կ. Պոլիս, տպ. Սարգիս դպրի, 1720: 408 զարդափակ էջ: Տիտղոսաթերթը զարդափակ, պատկերներով և զարդերով: Հանրային գրադարան, № 4316, Պատմութեան թանգարան, № 308:

Տիտղոսաթերթը՝ Աստուած Բարեբար / Էն անբաւ Կա/րողութեամբ/ըրդ՝ և սխալի Մարգասի/րութեամբ/ը գտնուել մա/տեանս այս 'ի ետարման / եգր 'ի փառս քն և 'ի վաշխումն մանկանց եկեղեցոյ / յօգնութիւն աղաչեմ ժամա/ւեայ հասո: Եւ աջ քն / մեծ եղիցի առ սորին ձեռ/նարկման գործի. որպէսզի ա/ջո-

ղութեամբ/ը՝ և առաջնորդ/ութեամբ/ը քն գաւարտու/մըն տեսեալ սորին բերկ/եցեաց և զարեացայց / հոգեւոր հորեւանօք: /Եւ քեզ գոհութիւն անդա/դար և փառք յափտեանս:

Հատված հիշատակարանից. «... զայս մատենան սրբոցն հիշատակաց որ արքի տօնացոյց... առեղբերցան իսկ. յամսոյն Երբայցեց և 'ի շաբաթի ԺԴ և 'ի Հոռմայեցեց 'ի յունվարի ԻԹ և 'ի Հայոց 'ի քաղոցի Թ 'ի քաղաքն Հստամպօլ ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնի: ... յիշեցէք զծառայս ձեր զտրուպ Սարգիսս, որ բազում ջանիւ և հոգաբարձութեամբ սկսայ տրպել զգիրքս զայս. ծախեալ և առ սփռեալ արծաթս ինչ յարդեանց իմոց 'ի պէտս սորին. զի ոչ միայն 'ի սմանէ զպակասութիւնս ինչ մարմնաւորս լրացուցանելոյ աղագաւ և կենցաղականութեանս շահեկանութեան լրացուցանելոյ, այլ զի լրայ հաւաստեալ զսորին ուղղութիւն առաւել քան զայլ տօնացոյցսն այսու իսկ առաւել վասն որոյ 'ի սէր և 'ի փափագ յորդեալ 'ի պայծառութիւն ազգիս մերոյ և յօգուտ ձեր և հոգույս իմոյ, կամեցայ 'ի գործածել զսա և յօրինել:

... Դարձեալ յիշեցէք և զհայրն իմ ըստ հոգւոյ զկողոնիացի տիրացու զՅակօբն, որ նա ևս աշխատանքս ոչ սակաւս կրեաց ուղղելով ըզսխալութիւնս սորին: Եւ ևս յիշեցէք և 'ի տպագրատանս իմոյ՝ զաշխատողոս ի գործս սորին և զյոզնական զմշակսր նախ զտաօղոս սորին զեղբայրն իմ 'ի Քրիստոս զտիրացու Պետրոսն. և ապա զաշխատակիցսն նորին զՏեմէթն և զՍիմէօնն, որք մինչ յաւարտիլ սորին, բազում շարշարանս և նեղութիւնս կրեցին: ... յիշեցէք... զհարազատ որդեակն իմ զՄարտիրոսն, որ 'ի տրմոսեան և 'ի գիրքեր ջանս յոգնագոյնս եղեալ 'ի սրտի, և յոգեց հանելով միշտ, աշխատել և տառապիլ 'ի շարաբարդութիւնս 'ի սրտագրութիւնս և 'ի համարաբարդութիւնս ընթերցուածքոց սորին...»:

Տիտղոսաթերթում գրքի անվան ու տպագրութեան մասին տեղեկութիւններ չկան: Տոտոանի և տպագրութեան վարի մասին տեղեկութիւններ վերցրել ենք հիշատակարանից, իսկ տպագրութեան թվականի մասին տեղեկութիւններ է տվել տպագրիչը գրքի 13-րդ էջի փոքրիկ ոտանավորում.

«Ձնախնի վեհից թիվն առ ձայնեալ
Որք հաւատոյ սակա ջոկ կազմեալ,

Տասն արկ 'ի նա եռապատկեալ,
Եւ մի ընդ քառ յիսունն զուգեալ:
Յոռմէ ըստէպ գրտցես խոզեալ,
Ըզթրեական հայոց կոչեալ:
Ձի չէ թաքուն բանի ծածկեալ
Այլ յոյժ դիւրին է յօրինեալ»:

⁹ Revue des études arméniennes, Paris, 1926, tome VI, page 71, 146.

Ըստ պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամյանի¹⁰ Հովհաննես Իմաստասերի թվականն է 1984: Տասն արկ 'ի նա հոսպատկեալ» նշանակում է $10 \times 3 = 30$: «Եւ մի ընդ քառ յիսունն զուգեալ» նշանակում է $1 + 4 + 50 = 55$: Ահա այս թվերի գումարը տալիս է տպագրության թվականը, որ է՝ $1084 + 30 + 55 = 1169$, $1169 + 551 = 1720$:

12. «ՊԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ՊՂՆՁԷ ՔԱՂԱՔԻ» Կ. Պոլիս, տպ. Մարտիրոս դպրի, 1757, 224 գծափակ էջ: Տիտղոսաթերթը պատկերազարդ: Մեկ պատկերով և զարդերով: Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Ազատյանի ֆոնդ, № 8221):

Տիտղոսաթերթը՝ Գիրգ / Պատմութեան / որ կոչի Պղնձէ քաղաք / Եւ բանք խառա/կանք և օգտակարք / Խիկարայ իմաստեոյ / Եւ այլ բանք պի/տանիք: / Տպեցեալ 'ի թուին / ՌԲՃԶ: / 'ի տպարանի Մարտիրոս / Դպրի:

224 էջի հիշատակարանում կարդում ենք. «Գիրքս այս պատմութեանց տպեցաւ և յառաջ ածաւ արդեամբք և փափագամբ արեւելցի թումանի որդի Պետրոսի, և ազուլեցի Ստեփաննոսի որդի թումանին: Որք ... ետուն զսա տպել իսկ արդեամբքն՝ առ 'ի յիշատակ հոգոց և ծնողացն իւրեանց: Արդ որք ընթեռնոյք զսա յիշեսցիք զվերադրեալ զերկու բարեսէր անձին զՊետրոսն և զԹումանն միով Հայր մերիւ 'ի Տէր:

Նաև յիշեսցիք զաշխատաւոր գործարանիս մահտեսի Առաքելի որդի զտիրացու Պետրոսն զշարօղն և զցրուօղն գրօցս բազում աշխատութեամբ: Այլև յիշեսցիք պաղընցի Տօնէրի որդի զտիրացու Յօհանն յիշօղդ յիշեալ լիջիք: Ամէն:

13. «ԺԱՄԱԳԻՐՔ» Կ. Պոլիս, տպ. Հովհաննես Աստվածատրյանի, 1761. 608 զարդափակ էջ: Տիտղոսաթերթը զարդափակ: Պատկերներով և զարդերով: Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Ազատյանի ֆոնդ, № 8489):

Առաջին տիտղոսաթերթը՝ ժամագիրք: / Կարգաւորութիւն / աւարողութեան / և ժամերգութեան / ազգիս Հայկազեան: / Աւարեալ Սրբոց / Թարգմանչացն Հայոց: / Սահման իսկ հանրոց / որ չէ փոխելոց: / Այլ յաւերժ կալոց / մինչէ Տէր գալոց: /

Երկրորդ տիտղոսաթերթը՝ ժամագիրք / Հայոց / Յորում Պարունակին Կարգաւորութիւն / Աղօթից Հասարակաց ըստ Սահմանադրութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: / Տպագրեցեալ 'ի հայրապետութեան / սրբոյ էջմիածնի Տեառն Յակօբայ ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի: / Եւ 'ի Պատրիարքութեան

սուրբ աթոռոյն / Երուսաղէմի և Կոստանդնուպօլսոյ՝ / Տեառն Թէոդորոսի և Տեառն Յակօբայ / Աստուածաբան վարդապետաց. / 'ի թուին Հայոց ՌՄԺ: Յունվարի Ժ / 'ի տպարանի Աստուածատուրի:

Գիրքը հիշատակարան չունի:

Չնայած Աստվածատուրը մահացել է 1750 թվականին, սակայն նրա մահից հետո որդին՝ Հովհաննեսը երկար ժամանակ իր տպագրած գրքերի վրա գրում էր իր հոր Աստվածատուրի անունը: Այդ է պատճառը, որ երկրորդ տիտղոսաթերթի վրա մենք կարդում ենք՝ «'ի տպարանի Աստուածատուրի» բառերը:

14. «ՊԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ՊՂՆՁԷ ՔԱՂԱՔԻ» Կ. Պոլիս, տպ. Հովհաննեսի և Պողոսի, 1792, 224 զարդափակ էջ: Տիտղոսաթերթը զարդափակ, մեկ պատկերով և զարդերով: Հանրային գրադարան, № 3539, Մատենադարան, № 86:

Տիտղոսաթերթը՝ Գիրք / Պատմութեան: / որ կոչի Պղնձէ / քաղաք: / Եւ բանք խառա/կանք / և օգտակարք՝ Խիկարայ իմաստեոյ: / Եւ այլ բանք պիտանիք: / Տպագրեցեալ 'ի Հայրապետութեան գե/րագան Աթոռոյն Սրբոյ էջմիածնի Տեառն Դուկասու Սրբազան կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: / Եւ 'ի Պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմի / Տեառն Յովակիմայ Երջանկափայլ / վարդապետի: / Վեհափառ Հրամանաւ Մեծի / Արքայանիստ Մայրաքաղաքիս / Կոստանդնուպօլսոյ Սրբազան Արհի/եպիսկոպոսի Տեառն Զաւարիայ Ազգասէր Կարդացեալ / Աստուածաբան Պատրիարքի: / 'ի թուին Հայոց ՌՄՆԱ. Յունվ Ը / 'ի Տպարանի Յօհաննիսի և Պողոսի:

Տպագրութիւնն ունի փոքրիկ հիշատակարան, որտեղ խնդրվում է հիշել տպագրիչներին: Գրքի տպագրութիւնը շատ նման է մեր նկարագրած 1757 թվականի Մարտիրոս դպրի «Պղնձէ քաղաք»-ի տպագրութիւնը: Նման են էջերի թիվը, գրքի ծավալածքի չափը, պատկերների թիվը և բովանդակութիւնը, նույնիսկ գլուխները սկսվում են միևնույն էջերից: Ելնելով այս նմանութիւնից կարելի է ասել, որ Հովհաննեսն ու Պողոսը գիրքը հրատարակել են Սարգիս դպրի օրինակից արտատպելով:

15. «ՍԱՂԱՄՈՍ» Կ. Պոլիս, տպ. Հովհաննիսի և Պողոսի, 1796: 372 էջ: Պատկերներով և զարդերով: Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Ազատյանի ֆոնդ, № 8435):

Տիտղոսաթերթը՝ Սաղմոս / Դարի: / Տպագրեալ 'ի հայրապետութեան / Վերագան աթոռոյն սրբոյ էջմիածնի՝ Տեառն Դուկասու Սրբազան / Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: / Եւ 'ի Պատրիարքութեան Սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի՝ Տեառն Պետրոսի Երջանկա-

¹⁰ Պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամյան, «Հայ գիրքը և գրչության պատմությունը», Երևան, 1959, էջ 269:

փայլ Վարդապետի: / Իսկ և վեհափառ հրամանաւ մեծի Արքայաճեստ մայրաֆաղափս / Կոստանդնուպոլսոյ Մրբազան Արհի/եպիսկոպոսի Տեառն Զաֆաւիայ / Աստուածաւեր Կարգաւորեալ Աստուածաբան / Պատրիարք: / յԱմի Տեառն 1796: / և Հայոց ՌՄԽեծ: Յուլիսի... / Ի Տպարանալ Յօճանհիսի և Պօղոսի:

Հատված հիշատակարանից. «... Արդ՝ Ամինչ մատուցանէք սովաւ զպաշտօն օրհնագրանութեան առ բարձրեալն Աստուած, յիշշեսչիք ՚ի մաքուր մաղթանս ձեր՝ զԱրէպեան Պօղոսս տպագրիչ՝ զպատրաստականս ձեր ծառայ՝ հանդերձ ծերունի հարբ իմով տիրացու Յօհաննիսի, և եղբարբ իմով տիրացու Յիարութիւնի, և այլովք կենդանի և հանգուցեալ ազգականօք իմովք: Յիշեսչիք նաև զմշական գործարանիս՝ զբալուցի տիրացու Զաքարն...»:

16. «ՍԱՂՄՈՍ»: Կ. Պոլիս, տպ. Պողոս Հովհաննիսյան, 1798?: 356 զարդափակ էջ: Պատկերներով և զարդերով: Հանրային գրադարան, № 3224, Մատենադարան, № 1327:

Տիտղոսաթերթը ընկած է: Հատված հիշատակարանից՝ «... Արդ՝ Ամինչ մատուցանէք սովաւ զպաշտօն օրհնագրանութեան առ բարձրեալն արտուած, յիշշեսչիք ՚ի մաքուր մաղթանս զԱրէպեան տիրացու Յօհաննիսի որդի՝ զՊօղոսս տպագրիչ՝ զպատրաստականս ձեր ծառայ, և զեղբայրն իմ զգրաշար տիրացու Յարութիւն... Յիշեսչիք նաև զաշխատաւորսն տպման մատենիս զբալուցի տիրացու Զաքարիայն՝ զտիրացու Յօհաննէսն և զԳարբիէն...»:

Հանրային գրադարանի և Մատենադարանի այս երկու գրքերն էլ թերի են: Հիշատակարանում չի նշված գրքի տպագրութեան թվականը, սակայն ենթադրում ենք, որ գիրքը տպագրված կլինի 1798 թվականին, ելնելով 347 էջի «Խրատ սակս կառավարման պարզատօմարական աղիւսակիս» վերնագրով գլխի մեջ արված հայտարարությունից, ուր ասում է. «գոր օրինակ՝ թուական տարույս որ է ՌՄԽէ» (1247 + 551 = 1798):

17. «ԱՂՈԹԱԳԻՐՔ»: Կ. Պոլիս, տպ. Մատթոս դպրի, 1798: Պատկերներով և զարդերով: Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի կենտրոնական գրադարան:

Տիտղոսաթերթը՝ Գիրք / աղօթից / Վասն ամենայն ցեղ / Պատահաբաց որք գան ՚ի վերայ / մարդոյն: / յՈրոց ազատեսցէ զմեզ տէր / Ամէն: / Տպեալ Հրամանաւ տեառն / Զաֆաւիայ ազգասէր / և բարեկարգ Պատրիարքի: / Ի Կոստանդնուպոլիս: / Յամի տեառն 1798 / Ի Մատթէոս Դպրէ: /

Գիրքը ընդհատվում է 110 էջում «հա» հիշարդով: Ուրիշ օրինակ չունենալու պատճա-

ռով էջերի քանակը հշտել հնարավոր չեղավ: 18. «ՅԱԿՈԲ ԹԱՂԵԱՆ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ, ԵՐԿՐԱԶԱՓՈՒԹԻՒՆ»: Մադրաս, տպ. Հարություն Շամվոնյան Շիրազցու, 1792, 55 էջ: Մեկ պատկեր, զծագրեր և զարդեր:

Պրոֆ. Աշոտ Հովհաննիսյանի անձնական գրադարան:

Տիտղոսաթերթը՝ Գրքով երկրաչափական / Արաբեալ և շարադրեալ ՚ի Յակոբայ Յարութիւնեան / Թաղեանի Զոպայեցոյ: առ ՚ի պատիւ Գերյարգոյ / Մեղոց և Հրահանգչաց իւրոց: / Ի Վեհափառ Հայրապետութեան / Մրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Տեառն / Ղուկասու Մրբազան կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: / Ի յառաջնորդութեան Տեառն Յակոբայ Արք/եպիսկոպոսի հոր Զոպայոյ: / Եւ ՚ի Թագաւորութեան Օգոստափայլ Տեառն / Երկրորդի Հերակլայ Արքայի ՚ի Թիփիղ, / և սրբագրեալ ի Տէր Սամուէլէ, Տէր Փիլիպպոսեան Ղայրմազեանց, հրահանգչէն իւրմէ. / Տպագրեալ արդեամբք և ծախիւք հորին Յակոբայ Թաղեանի: / Յամի Տեառն: 1792: / Եւ ՚ի Թուփն Հայոց. 1241: / Ի Մադրաս: / Ի տպարանի Տէր Յարութիւն Շամուեմեան / Շիրազցոյ: /

Հիշատակարան չունի: Գրքի սկզբում գրված է հեղինակի առաջաբանը ուղղված իր հորը՝ Ամիրա Հարություն Հակոբյան Թաղյսնին, որտեղ նշում է իր գրքի բարձր նպատակը, այն է՝ «ուսումնասիր և բարեմիտ մանկանց իմաստություն սովորեցնել»: Այնուհետև հովանավորություն է խնդրում հորից, գիրքը տպագրելու համար. «ընկալ զսակսւսումնանեայ յօգուածս բանից առ ՚ի հաճութիւն քո, իրր հասկ մի ցորենոյ յազարակէդ... ՚ի յօգուտ ազգին Արամեանց...»:

Գիրքն ունի նաև ներածություն, որտեղ տրված են ուսումնասիրության սահմանները. «... որ ուսուցանէ զչափին երկարութեան և բարձրութեան, օժանդակութեամբ եռակեանց...»: Գրքին կցված է նաև երկրաչափական տերմինների համառոտ բացարան:

19. «ՅՐԱՆԶԵՍՔՈ ՅԷՆԷԼՈՆ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԹԷԼԱՄԱՔԻ ՈՐԴԻՈՅ ՅՈՒԼԻՍԻ»: Հտ. Ա.—Բ, Թարգմ. Մարգար Երևանցի: Նոր-Նախիջևան, տպ. Ս. Խաչ վանքի, 1794—1795: 264 + 259 (= 523) էջ: Մեկ պատկերով և բազմաթիվ զարդերով: Հանրային գրադարան, № № 335, 1293, Մատենադարան, № № 160, 627, 1297: Գրականության և արվեստի թանգարան (Թ. Աղատյանի ֆոնդ, № 8306, Պատմության թանգարան, № 622):

Տիտղոսաթերթ Ա. հատորի՝ Պատմութիւն Թէլամափի / որդւոյ Յուլիսի: / Արաբեալ ՚ի մեծէ Ֆրանչէսօ Ֆէնէլօնէ՝ Արհի Եպիսկոպոսէ Սա/լինեափի. որ էր դաստիարակ Վսեմափառ Թագազնոյն Ֆրբրան/սայոյ, որ և

Ֆրանսիացի Ֆենելոնի «Պատմություն Թեյեմաքի» գրքի առաջին հատորի տիտղոսաթերթը և ներդիր նկարը:

եղև յետոյ Արհի Եպիսկոպոսս և Դուխս Գամպ-
րէի, /և Սեպում Կայսերական: /Վերստին նո-
րոգ սրբագրեալ և ուղղեալ 'ի վերայ ձեռագ-
րոյ Հեղինակին. և Թարգմանեալ 'ի Գալլիա-
կան լեզուէ Յիտալիական բարբառ: /Յւ այժմ
փոխադրեալ 'ի Գալլիացոց և 'ի յիտալիաց-
ոց լեզուէ 'ի Հայ /բարբառ՝ ջանիւ և աշխա-
տասիրութեամբ Պարոն Մարգար Զաֆարիայի
/Խօնէնց Երևանցոյ: /Սրբագրեալ զգուշու-
թեամբ 'ի ձեռագրոյ Թարգմանչին 'ի Թաղ-
դէոս Վարդապետէ /Կոստանդինուպոլսեցոյ
Մարուգեան: /Տպագրեալ 'ի Վենափառ Հայ-
րապետութեան՝ Լուսաւնցոյ և Քրիստոսակե-
րտ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Տեառն ԴՈՒ-
ԿԱՍՈՒ Երիցս Երանեալ /Սրբազնատուր Կաթ-
ողիկոսի ամենայն Հայոց: /Հրամանաւ՝
Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի Մայրագոյն Նուի-
րակի՝ և Հիսիսային /կողմանս եղեալ ազգիս
Հայոց՝ Առաքելաշարիդ Առաջնորդի, Սանահ-
նեցի Եր/կայնաբազուկ Արդուքեանց՝ Իշխա-
նագնեալ Տեառն Յովսէփայ Պսակազգեաց
Սրբազան /Արք Եպիսկոպոսի, հիմնադրի Նոր
Նախիջեան և Գրիգորուպոլ Քաղաքացն: /Հա-
տոր առաջին: Արդեամբք և ծախիւք՝ Ազնի
Պանծալի Իշխան՝ Ազայ եղիագարին / Ազայ
Յօնանէս Վենագնեալ Պարօն Պօլկովնիկին,
'ի յիշատակ կանխա/թառամ միակ Որդայն

իրոյ՝ Ազայ Յարութին 'ի Տէր հանգուցելոյ:
Յամի Տեառն 1794. 'ի Հոկտեմբերի 10: Իսկ
'ի թուին Հայոց ՌՄԽԳ: /'ի տպաւանի նորին
Բարձր Սրբազնութեան: /Ընդ հովանեալ երկ-
նահանգէս սուրս Խաչ Վանիցն՝ որ 'ի Նորն /
Նախիջեան:

Տիտղոսաթերթ Բ Հատորի՝ Պատմություն
Թեյեմաքի/որոյ Յովսիս/Արարեալ 'ի մեծէ
Յրանչէսօ Տէնէլօնէ՝ Արհի Եպիսկոպոսէ
Սա/լինեալի. որ էր դատաւարակ Վենափառ
Թագազնոյն Ֆրանսայո, որ և եղև յետոյ՝
Արհի Եպիսկոպոս և Դուխս Գամպրէի, և / Սե-
պում Կայսերական: /Վերստին նորոգ սրբա-
գրեալ և ուղղեալ 'ի վերայ ձեռագրոյ Հեղի-
նակին. և Թարգմանեալ 'ի գալլիական լեզուէ
յիտալական բարբառ: /Յւ այժմ փոխադրեալ
'ի գալլիացոց և 'ի յիտալացոց լեզուէ 'ի Հայ
/բարբառ՝ ջանիւ և աշխատասիրութեամբ
Պարոն Մարգար Զաֆարիայի / Խօնէնց Ե-
րևանցոյ: / Տպագրեալ 'ի Վենափառ Հայրա-
պետութեան Լուսաւնցոյ և Քրիստոսակե-
րտ /Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի՝ Տեառն Դուկա-
սու Երիցս Երանեալ /Սրբազնատուր Կաթո-
ղիկոսի ամենայն Հայոց: /Հրամանաւ Սրբոյ
Աթոռոյն էջմիածնի մայրագոյն Նուիրակի՝ և
Հիսիսային /կողմանս եղեալ ազգիս Հայոց՝
Առաքելաշարիդ Առաջնորդի, Սանահնեցի

երկայնաբազուկ Արդուրեանց՝ Իշխանագ-
նեայ Տեառն Յովսեփայ Պապկազգեաց Սրբա-
գան / Արք եպիսկոպոսի, Հիմնադրի նոր Նա-
խիջեանու և Գրիգորուայոյ Քաղաքացն: / Հա-
տուր երկրորդ: / Արդեամբ և ծախիւք Բարե-
պաշտօն և Մեծահաւատ՝ Զուղայնցի Պայծառ
/ Իշխան Աղայ Յօհաննէանին Գերաբեան, բնա-
կելոյն ՚ի Հեղիկս. ՚ի Սուրաբ: / Յամի Տեառն
1795. ՚ի մարտի 1: Իսկ ՚ի Թուին հայոց
ՌՄԽԴ: / ՚ի տպարանի Նարին Բարձր սրբազ-
նութեան, որ Արփիանման պայծառացեալն է
/ գուարքառատ և արդիւնատու տրովք ՚ի
Հեղիկս ՚ի գանազան քաղաքս բնակեալ / Բա-
րեսէր մերագնէից Հասարակութեան: / Ընդ
հովանեաւ Երկնահաճեղէտ Սուրբ խաչ Վանիցն
որ ՚ի Նորն / Նախիջեան:

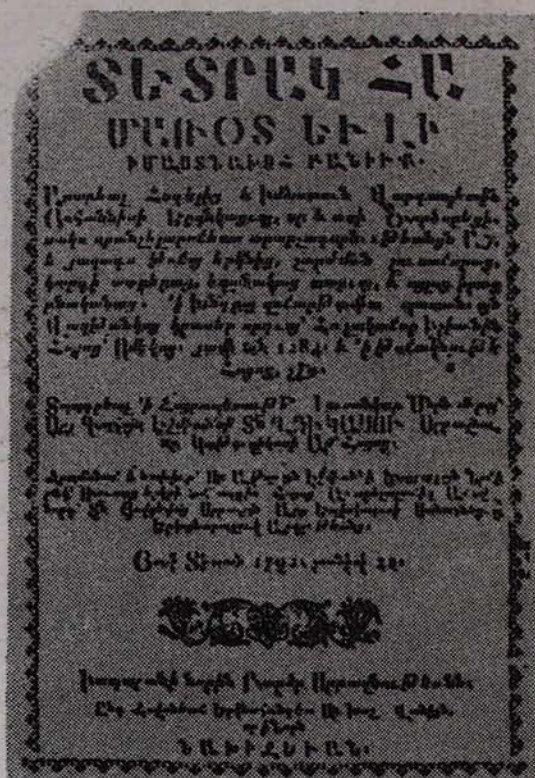
Յրանշեալ Յեննելոնի այս գիրքը նոր նա-
խիջեանի Ս. խաչ վանքի տպարանում տպա-
գրվել է 2 անգամ՝ 1793-ին և 1794—95-ին:
Այս երկու հրատարակութիւնները իրարից
գրեթէ ոչնչով չեն տարբերվում: Ինչպես
1793 թվականի հրատարակութիւնը, այնպես
էլ այս հրատարակութիւնը տպագրվել է
նույն երկու մարդկանց ծախսով: Այս հրա-
տարակութիւն ժամանակ ևս 800 օրինակը
տպագրվել է Օհանջան Գերաբեանի ծախսով,
իսկ 500 օրինակը՝ Հոհաննէս Եղիազարյան
Պոլկովնիկի ծախսով: Սրանց երկուսի հիշա-
տակարանները նույնպես նույնն են, միայն
տարբեր է վերջին հատվածը: 800 օրինակի
վերջում հիշատակվում է Օհանջան Գերաբեա-
նի անունը, իսկ մնացած 500 օրինակի հի-
շատակարանի վերջում՝ խոսվում է Հովհան-
նէս Պոլկովնիկի մասին, որը տպագրութիւն
ծախսը հոգացել է «ի յիշատակ կանխաթա-
ռամ միակ որդւոյն իւրոյ աղայ Յարու-
թիւնի»:

Հանրային գրադարանի օրինակներից
№ 1293-ը Հովհաննէս Պոլկովնիկի ծախսով է
տպագրված, իսկ մյուսները՝ Գերաբեանի:
Հետաքրքիր է, որ առաջին հրատարա-
կութիւն մասին մատենագիտական աղբյուրում չի
նշված:

20 «ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ, ՎԻՊԱՍԱ-
ՆՈՒԹԻՒՆ ԶԵՐԿՆԱՅԻՆ ՄԱՐՄՆՈՅ ՇԱՐԺՄԱ-
ՆԷ»: Նոր-Նախիջեան, տպ. Ս. խաչ վանքի,
1792, հունիսի 22: Ժ+73 (=83) զարդափակ
էջ: Ա տիտղոսաթերթը խորանի մեջ, Բ տիտ-
ղոսաթերթը՝ զարդափակ: Մեկ պատկե-
րով և զարդերով: Հանրային գրադարան,
№ 267, 1347: Գիրքն ունի երկու տիտղոսա-
թերթ:

Առաջին տիտղոսաթերթ՝ Վիպա/սանութիւն
/ գերկրային / մարմնոց շարժմանէ, զու-
սա/տուացն՝ որ ՚ի / նմա, և զհաս/տատութեմէ

Հովհաննես Երզնկացու

«Վիպասանութիւնս զերկնային մարմնոց ջարժմանէ» գրքի
երկրորդ տիպոգրաթերթը:

միածնի Տեառն Ղուկասու սրբազնա/սուրբ
Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: / Հրամանաւ
և ծախիւք՝ Սուրբ Աթոռոյն էջմիածնի Մայրա-
գոյն նուի/րակ՝ Ռուսաց երկրի ամենայն ազ-
գիս Հայոց Առաքելաշարից Առաջ/նորդ՝ Տեառն
Յովսէփայ Սրբազան Արք եպիսկոպոսի Սա-
նահնեցոյ / Երկնաբարազուկ Արդուքեանց:
/ Յամի Տեառն 1792 յունիսի 22: / Ի տպարա-
նի տօրին Բարձր Սրբազնութեանն: / Ընդ
Հովանեաւ Երկնահանգէտ Սուրբ Խաչ Վա-
նիցն, / որ ի տօրն / Նախիջեանն: /

1792 թվականին այս գիրքը Ս. Խաչ վանքի
տպարանում տպագրվել է 2 անգամ՝ հունիսի
22-ին և դեկտեմբերի 17-ին: Մեր նկարա-
գրած այս առաջին հրատարակությունը հի-
շատակարան չունի, իսկ երկրորդը ունի: Մա-
տենագետները տեսել և նկարագրել են միայն
դեկտեմբերի 17-ի հրատարակությունը: Իսկ
հունիսի 22-ի հրատարակության մասին ոչ
մի մատենագիտության մեջ չի հիշատակ-
ված:

21. ՍԱՂՄՈՍ: էջմիածին, տպ. Ս. Գրիգոր
Լուսավորիչ, 1787: 418 զարդափակ էջ: Տիտ-
ղոսաթերթը խորանի մեջ: Պատկերներով և

զարդերով: Պատմության թանգարան, № 464:
Տիտղոսաթերթ՝ Սաղմոս / Դարբի: Որ և
կոչի / Սաղմոսարան / Տպագրեցեալ ի Մեծի
/ Աթոռոյ Սրբոյ էջմի/ածնի, հրամանաւ
Տեառն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի ա-
մենայն Հայոց / Ի բոլոր մերում ՌՄԼԶ / Ի
տպարանի Սուրբ Լուսատուին: /

Հիշատակարանից իմանում ենք, որ տպա-
րանը հիմնել է Սիմեոն Երևանցին, գրքի
տպագրության հրամանը տվել է Ղուկաս
Կարնեցին, իսկ Թադեոս վարդապետը սրբա-
գրել է այն:

Գրքում տպագրված են նաև Ներսես Շնոր-
հալու աղոթքը՝ «Հաւատով խոստովանիմ»
աղոթքը (էջ 395—402) և տոմարական աղ-
յուսակներ (էջ 403—415):

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՐԿԵՐՆԵՆ ԳՐՔԵՐ

22. «ԹԱՀՄԱՍ ԳՈՒՐԼՈՒ ԽԱՆԸՆ ԹԷՎԱՐԻ-
ՔԻ»: (Թահմազ Ղուկի խանի պատմությունը),
Վենետիկ, 1800, 96 էջ, զարդերով:

Գրականության և արվեստի թանգարան
(Թ. Աղաաթյանի ֆոնդ, № 8560):

1787 թվականին էջմիածնում տպագրված

«Սաղմոսարան»-ի տիպոգրաթերթը:

